

ESTUDIO DALGÚNS VALORES DO PRONOME *Un*

XAVIER VARELA
Universidade de Santiago

0. Introducción

Nestas páxinas ofrecemos unha aproximación a distintos aspectos da sistemática do pronome *Un*. Tomando como referencia a polémica que suscitou entre os estudiosos do castelán a natureza de *Un*, estudiamos dous tipos de feitos que axudan ou poden axudar a defende-lo valor de artigo para *Un*. A continuación aprofundamos na estrutura semántica do valor de indeterminación desde a óptica da relación de *Un* co número gramatical. Tamén nos ocupamos do estudio da posibilidade de defensa do carácter de distintividade para o valor de existencia. Para iso atendemos ás similitudes e diferencias que *Un* mantén con *Algún*, pronome que garda unha relación moi directa co valor de existencia. Finalmente, abordámo-la semántica das series *Un* ... (*o*) *outro*, dominada polos valores de complementariedade e de alte- ridade.

1. Algúns apuntamentos acerca do valor de artigo

Evitaremos facer da polémica en torno á natureza articular de *Un* un asunto capital na composición temática deste traballo, aínda que a fixación da nosa atención nun conxunto de feitos gramaticais que caen dentro dos límites do valor de artigo esixe unha mínima xustificación da nosa postura.

Considerando o plano do contido, o sistema do artigo gravita sobre a tensión coñecido/descoñecido no sentido común dos termos. Non se pode nega-la evidencia da pertenza de *O* e *Un* a esta órbita. Calquera dos valores de contido utilizados na abundante bibliografía que xalona a historia do estudio gramatical, sexa este o de definición, o de determinación, o de especificidade, o de unicidade ou outro cal-

quera que se considere, representan un punto nesa órbita de gravitación. Segundo isto, se *O* é artigo, diferenciado de (posesivos), demostrativos e cuantificadores, tamén o é *Un*, igualmente diferenciado de todos eles. Ningunha das supostas probas semánticas en contra da natureza articular de *Un* aducidas polos lingüistas que forman o grupo de detractores¹ soporta a verificación no marco do coñecemento, coas diferentes perspectivas -de orde textual, cotextual e contextual- que acolle.

É no plano da expresión onde se illaron dous trazos de realización para *Un* que poden ter certa consistencia. Débese ter moito en conta que as explicacións antiarticulares ás que facemos mención tomaron como lingua de análise o castelán e que, polo tanto, as súas explicacións deben ser contrastadas cos datos do castelán na verificación á que dá lugar o seu cotexo. En tal sentido, o castelán é coñecedor dunha situación combinatoria no espazo frástico do Determinante que non pasou desapercibida e que serviu de sustento á liña argumentativa favorable ó carácter articular á que facemos mención. Tal feito é a combinabilidade de *El* e de *Un* na mesma frase:

(1) *El uno que sí, el otro que no, y los demás esperando*

A. Alonso, a quen se lle debe a formulación deste principio argumentativo, asocia o feito de combinatoria coa correlación *Un* ...
Outro:

«*Un* es un correlativo de *otro* con significación distributiva: "un hijo le ha salido listo y *otro* tonto". Y aun admite artículo, cosa imposible si *un* ya lo fuera. La frase anterior se puede repetir en conversación así: "¿Qué dice?" - "Que los dos hijos de Fulano. *el uno* es tonto y *el otro* listo".»²

Non pon énfase A. Alonso no sinalamento da circunstancia de circunscrición da combinatoria exclusivamente a esta correlación. Si o fai, sen embargo, M. A. Álvarez Martínez, o cal non lle impide seguir mantendo opinión desfavorable ó valor articular:

«*Ely Un* son igualmente incompatibles entre sí, no porque sean ambos artículos -como quiere demostrar R. Lapesa-, sino porque sus contenidos se contraponen. Si *el* no puede combinarse con *algún* o *ningún*, tampoco lo puede hacer con *un*, puesto que los tres últimos poseen significados íntimamente rela-

¹ Entre os máis significativos de entre os hispanistas cóntanse A. Alonso, E. Alarcos Llorach e F. Lázaro Carreter. Centrándonos nos estudiosos do galego, C. Hermida defende este mesma postura ("Contribución ó estudio do artigo. A súa función", en *Verba*, XVI, 1989, pp. 117-134), en tanto que na *Gramática galega* de Álvarez-Regueira-Monteagudo (Vigo: Galaxia, 1986) deféndese o carácter de artigo para *Un*.

² A. Alonso: "Estilística y gramática del artículo en español", en *Estudios lingüísticos. Temas españoles*. Madrid: Gredos, 1982³, p. 152.

cionados. Ello lleva a afirmar que *un* es asimismo un indefinido. *El* sólo puede mostrarse con *un* en correlaciones: *los unos y los otros han llegado ya* (y si pertenecieran al mismo paradigma esto no podría ser así).»³

É evidente que a consideración deste feito entendido de dúas formas diametralmente opostas -é relevante para A. Alonso e irrelevante para M. A. Álvarez- ó amparo que ofrece unha mesma teoría sobre a natureza de *Un* non se pode interpretar máis que como probatoria da inconsistencia da mesma. Se caben nela, como parece se-lo caso, valores contradictorios empena a teoría e cae ó chan a súa credibilidade. A postura que se debe adoptar é a de sometemento dos elementos á proba da conmutación, que no caso que nos ocupa, vista a excepcionalidade da combinatoria de *El* e de *Un*, mostra a pertenza destes dous pronomes á mesma clase de conmutación. Como xa indicaba R. Lapesa⁴, a incompatibilidade vén determinada polo compartimento da mesma natureza conmutatoria de ámbolos elementos. Pero o que nos induce a afirma-la equivalencia entre *El* e *Un* non é o posicionamento no carácter excepcional da combinatoria mencionada. Tamén leva a posturas contrarias á negación da equivalencia a perspectiva da non excepcionalidade. Postos nela, observamos que de tódolos cuantificadores, dos que presuntamente forma parte *Un*, só el usa de integración nuclear con *El*, igualándose no comportamento cos adxectivos, con certos "indefinidos"⁵ como *Mismo*, *Propio*, *Otro* e cos numerais -ordinais e cardinais-. De ser verdadeira a obxección considerada non se sabería a que sistema remitir con certeza a *Un*. Por outra parte, cando a frase está integrada tamén por un substantivo non é gramatical a coexistencia de *El* e *Un*:

(2) **El un hijo que sí, el otro hijo que no, y los demás esperando*

o que demostra que se non é claro o valor articular moito menos o é calquera outro para o castelán.

De ser verdadeira a obxección presentada por A. Alonso, non se sabería a que sistema en particular remitir con certeza a *Un*, se ó dos adxectivos, se ó dos numerais, se ó dos identificadores, pois con eles forma clase de conmutación. Con quen non forma clase de xeito ningún é cos "indefinidos". Somos conscientes de que o que facemos

³ M.A. Álvarez Martínez: *El artículo como entidad funcional en el español de hoy*. Madrid: Gredos, 1986, pp. 34-45.

⁴ R. Lapesa: "*Un*, una como artículo indefinido en español", en *Dos estudios sobre la actualización del sustantivo en español*. Madrid, 1975, pp. 3-13. Véxase especialmente p. 8.

⁵ Faise referencia á etiqueta tradicional, na que cabían todos aqueles elementos que non pertencían a ningunha das clases pronominais ben definidas.

non é resolver positivamente o problema de análise que representa este feito, pero cremos demostra-la inconsistencia de argumentación sustentada polos feitos de combinatoriedade de *El* e *Un* en castelán. Seguramente axude a resolver-lo problema un mellor coñecemento dos feitos de contido relativos ó pronome en xeral e ós mal chamados "indefinidos" en particular. Estamos convencidos de que a pouco que se avance neste terreo iluminarase clarificadoramente o espacio hoxe sombrío do artigo.

Ben distinto é o caso do galego, lingua na que en ningunha circunstancia son compatibles na mesma frase *O* e *Un*:

(3) **O un aprobou; o outro tamén*

(4) **Os uns paxaros aniñan no alto; os outros na terra*

co que unha proba non claramente refutable que se podía aducir queda esluída "per se". Nada impide, polo tanto, incluír este uso de *Un* entre os propios do valor recto, o articular.

A segunda das probas que na nosa opinión teñen un certo peso na argumentación presentada por A. Alonso refírese ó carácter tónico de *Un* en castelán. Non queremos introducir neste punto factores específicos da dimensión do acento, que con toda seguridade distraerían a atención, senón deixarnos levar polo fluxo argumentativo que pon en movemento A. Alonso. Admitindo que este feito poida ser unha proba, se non concluínte si polo menos coadxuvante, teremos que concluír que en galego as circunstancias apuntan en sentido inverso a como o fan en castelán, pois, como o propio A. Alonso constata indirectamente, *Un* é átono en galego:

«Salvo alguna reducida región española (en Galicia, creo que en Murcia), *un, una* se pronuncian con acento.»

Aínda que se refire ó castelán de Galicia, hai que entender que se trata dun galeguismo introducido no castelán. Non pode ser entendido como unha simple casualidade o carácter átono de *Un* no castelán de Galicia, pois é así como se caracteriza este pronome en galego na *Gramática galega*:

«No galego existen palabras tónicas ... e palabras átonas (artigos, algúns pronomes persoais, preposicións, conxuncións.»

Á vista do anterior, e con todo o carácter de provisionalidade que impón a lateralidade deste asunto na estrutura temática do traballo, nada impide, polo tanto, incluír *Un* na clase do artigo, que, dito

⁶ *Op. cit.*, p. 152.

⁷ Álvarez, R.-Regueira, X.L.-Monteagudo, H.: *Op. cit.*, p. 42.

sexa unha vez máis, haberá que reanalizar novamente nos seus valores vista en correlación inmediata cos pronomes e non independentemente.

2. O valor de determinación

2.1. Terminoloxía

Fóra a polémica en torno ó seu carácter de artigo, no que aquí non nos interesa afondar máis, pero que consideramos cerrada provisionalmente en favor da conveniencia da aceptación do mesmo, temos que o valor non cuantificacional básico é o que lle corresponde como membro da tensión semántica especificidade/inespecificidade na referencia levada a cabo pola frase da que *Un* forma parte. Foi denominada esta oposición de diversas maneiras, desde o determinado/indeterminado da *Grammaire* de Port Royal⁸ ata o específico/inespecífico dalgúns compoñentes da corrente da lingüística xerativo-transformacional⁹, pasando polos referencial/atributivo da propia lingüística xenerativa e o definido/indefinido, que comparte con determinado/indeterminado o espectro da gramática tradicional¹⁰. Con máis ou menos diferencias, todas estas parellas terminolóxicas designan a perspectiva comunicativa que gravita sobre a situación de coñecemento ou descoñecemento que un dos participantes no feito comunicativo, o emisor, ten das realidades codificadas lingüísticamente mediante frases ou que el lle atribúe ó outro participante con capacidade de produción, o receptor, sexa ou non concordante coa realidade de coñecemento. Para evita-la ruptura coa tradición gramatical máis inmediata seguiremos utilizando a parella determinado/indeterminado referida ós dous artigos, pero non se nos oculta que tal vez o par especificidade/inespecificidade represente mellor a

⁸ "Las lenguas nuevas tienen dos: uno llamado determinado, como *le, la* en francés, y otro indeterminado, *un, une*". Cf. Lancelot-A. Arnauld: *Gramática general y razonada de Port-Royal*. Traducción de Ramón Morillo-Velarde Pérez. Madrid: Sociedad General de Librería, 1980, p. 67 (capítulo VII da segunda parte).

⁹ Pódese ver unha breve exposición deste valor na gramática xenerativa en M. Galmiche: "Quantificateurs et référence", en *Langages*, XLVIII, 1977, pp. 3-49, especialmente 32-37.

¹⁰ Dentro da tradición gramatical española usáronse outras denominacións para a parella, como determinante/indeterminante, representativo/presentativo, recoñecedor/presentador, presentador ulterior/presentador, de continuidade/de novidade, etc. Véxase a nota 34 de M.A. Álvarez Martínez: *El artículo como entidad funcional en el español de hoy*. Madrid: Gredos, 1986.

realidade semántico-pragmática que se esconde tras destes dous artigos. O inconveniente maior do uso do primeiro par é a posibilidade de confusión co valor que representa a función frástica de determinación, situado nun plano distinto daquel no que asentan os elementos que estudiamos. Terase coidado, polo tanto, de non confundir a determinación/indeterminación referencial coa súa homónima vinculada á función frástica.

2.2. *A incidencia do número gramatical sobre o valor de indeterminación*

Xa é tradicional a división dos pronomes en dous grupos, segundo que respondan positiva ou negativamente ó valor de indeterminación. O chamado artigo determinado (*O*), o demostrativo e o posesivo son as clases que implican o coñecemento, en tanto que o chamado artigo indeterminado (*Un*) e os cuantificadores non o fan. Na nosa opinión, *Un* forma parte do sistema do artigo e garda relación de oposición directa con *O*, o artigo determinado. Fronte a el, "distingue de entre un número cualquiera de individuos de una especie un solo y único ejemplar -refírense Alcina e Blecua á modalidade de singular- sin añadirle ninguna especial determinación que lo distinga de los restantes"¹¹. O mesmo vale para o plural, que mantén igualmente sen determinación unha entidade, só que múltiple.

A indeterminación que introduce *Un* no enunciado é relativa ó control no coñecemento do referido pola frase da que forma parte. Podería parecer que tal valor de contido é superpoñible á estrutura que na frase sostén o número gramatical sen que a modalidade mediante a cal se actualice o número determine variedades dalgún tipo no valor de indeterminación. Sen embargo, o seguimento do que ocorre na combinatoria de *Un* co número gramatical móstranos dous principios que caracterizan a estrutura de indeterminación que este representa.

2.2.1. *Os graos de indeterminación*

En primeiro lugar consideraremos aqueles usos de *Un* nos que non se mantén incompatibilidade con ningunha das dúas modalidades do número -presencia na frase de substantivos discontinuos-. En tal circunstancia de actualización percíbese un grao distinto de indeter-

¹¹ J. Alcina-J.M. Blecua: *Gramática española*. Barcelona: Ariel, 1975, p. 670. O destacamento non figura no orixinal.

minación referencial no singular e no plural. Este último presenta unha referencia máis indeterminada.

Da indeterminación representada por *Un* poderíase dicir que é referencial e que se superpón á indicación efectuada polo número gramatical, de forma que *Un* + singular é intensionalmente menos caracterizado e, en consecuencia, extensionalmente máis amplo. Abonda conduci-la demostración pola teoría de conxuntos para ver que non é así. Certamente, unha entidade simbolizada por un conxunto está ou pode estar formada por *n* partes, subconxuntos, que varían na súa natureza segundo o número de formantes. O conxunto representa a suma de tódolos subconxuntos, desde o conxunto-0 ata o propio conxunto-base, pasando polas diversas series de subconxuntos establecidas en virtude do número de compoñentes -0 elementos, 1 elemento, 2 elementos, 3 elementos...-. Tómese como conxunto-base o representado pola frase *Os irmáns Varela Barreiro* de (1)

(5) *Os irmáns Varela Barreiro xa non forman parte do mesmo partido político*

nuns parámetros pragmático-contextuais nos que estes son oito: *Teresa, Adelina, Aniceto, Xosé Manuel, Xavier, Carlos, Xesús e Eliseo*. O uso do singular equivale a algún dos oito membros da irmandade máis o conxunto-0 -a inexistencia-. Son, en total, nove os subconxuntos potencialmente referibles. O uso do plural supón algunha das 3.486.784.401 (tres mil millóns...) posibles combinacións¹². O uso de *Un* + singular coincide plenamente co do singular, coa única diferenza de que se di expresamente que non se sabe cal dos oito irmáns ou 0 está sendo obxecto codificación frástica. *Un* + plural está na mesma relación con plural exclusivamente, pero ofrece un nivel moito maior de indeterminación, posto que son moitas as posibilidades a manter indiferenciadas. Neste caso poden ser *Eliseo e Xavier, Eliseo e Aniceto, Xosé Manuel e Xavier, Teresa e Carlos, Teresa e Xavier, Teresa, Xavier e Carlos, Teresa, Adelina e Xesús, Adelina, Aniceto e Xesús, Xavier, Xesús, Xosé Manuel e Eliseo*, etc., ata a cifra que serve de teito nas posibilidades de referenciación. É evidente que a maior indeterminación numérica comporta unha maior indeterminación referencial, directamente proporcional ó grao de dificultade que ten o receptor da mensaxe para interpretar correctamente a referencia da frase. Resulta probado, polo tanto, que *Uns* + plural é en potencia referencialmente máis indeterminado -ou menos determinado- ca *Un* + singular. Do mesmo xeito,

¹² Sendo pertinente a orde de consideración, serían, de feito, moitas menos, pois non é a orde factor disintintivo nin a realidade, obxecto preferente de codificación por medio da lingua, admite combinación de 0 con outros parámetros numéricos referidos á mesma entidade.

parece que non é *Un* -singular- o elemento non marcado da parella, á vista da menor extensión que ten, traducida na consideración do trazo [+ Unicidade] como opositor en lugar do común [+ Pluralidade].

2.2.2. Os valores de discreción e de pluralidade

En segundo lugar atenderemos ós usos de *Un* nos que se manifestan restriccións combinatorias co número gramatical, establecidas en frases nas que figura substantivo continuo ou substantivo de unicidade -propio-. Ten especial importancia a imposibilidade de integración en frase xuntamente con substantivo continuo, tanto en singular como en plural -co valor de indeterminación, obviamente-. Para M. Manoliu é o seu carácter de illador do referido -o do correlato dacorromanés de *Un*- o que impide a combinación:

«Leur valeur isolante est incompatible avec des noms d'objets continus (d/d), comme expression de la totalité. Dans ce cas le singulier (*vin*) désigne un exemplaire de la collection exprimée par le pluriel varié.»¹³

Opinión diferente ten H. Vater sobre o correspondente pronome do alemán. Para este, é o carácter numerativo -de 'nom de nombre'- o que o fai incompatible:

«Comme tous les noms, *ein* ne se combine qu'avec des substantifs dénombrables, tandis que *der* -comme tous les déterminants- se combine sans différence avec des substantifs dénombrables et non-dénombrables.»¹⁴

A ampliación de mostras probatorias a outro tipo de substantivos rechaza un e outro valor como definitorio, tal e como se verá, dada a súa irrelevancia nas restriccións observadas na súa combinatoria, se ben o contido apuntado por H. Vater pode ser considerado como orixe inmediata dese valor e, xa que logo, causa en certo sentido da incompatibilidade obxecto de atención. Considérese o grupo de substantivos designadores de seres únicos concretos, formado por unidades como *O Sol, Lúa, Marte, París, Adelina Barreiro, San Pedro, O Lérez...* e outros moitos. Representan os substantivos propios da gramática tradicional, cada un deles cunha área de aplicación e validez -como únicos- establecida por elementos de orde pragmática tocantes ós ámbitos da historia, da xeografía, das relacións humanas, etc. Todos eles participan da indivisibilidade, considerada esta como a inexistencia de divisibilidade ou a divisibilidade que dá lugar a porcións que

¹³ M. Manoliu: "Le pronom indéfini dans le daco-roumain contemporain standard", en *Revue Roumaine de Linguistique*, V, 1966, p. 455.

¹⁴ H. Vater: "Déterminants et quantificateurs", en J. David-G. Kleiber (eds.): *Déterminants: syntaxe et sémantique*. Paris: Klincksieck, 1986, p. 289.

non conservan a identidade de definición da totalidade. (6) e (7) son exemplos de divisibilidade e (8) e (9) de indivisibilidade:

(6) *Algúns homes*

(7) *Aqueles barcos*

(8) *Medio letreiro*

(9) *Un tercio de muller*

En sentido contrario, a incrementación revela similares diferencias nas entidades e indirectamente nos substantivos e frases designadores delas. Unhas manteñen o caudal definitorio exactamente igual á situación de non incrementación, de forma que se converte en incrementación masiva. A incrementación do leite segue sendo leite e os trazos definitorios son coincidentes antes e despois da multiplicación. Se 'produto das glándulas mamarias dos mamíferos' é en preincrementación, 'produto das glándulas mamarias...' é en postincrementación. Outros representan diferencias como resultado dese proceso incrementativo. O conxunto de trazos definitorios da preincrementación súmase o trazo [+ Discreto], entendendo por tal o recoñecemento de entidades idénticas pero illables, nun proceso que non se diferencia da multiplicación e que, polo tanto, actúa repetindo *n* veces unha entidade previamente delimitada con total precisión, permitindo que o produto estea aberto ó mesmo principio de boa delimitación -discreción-. *Home* e *Homes* gardan esta relación de multiplicación, que fai de *Homes* unha serie de unidades *Home*. O mesmo sucede con *Casa/Casas*, *Libro/Libros*, *Castelo/Castelos*, etc.

A intersección destes feitos co signo de número gramatical dá a mellor e máis nidia fotografía do verdadeiro valor deste último e tamén do carácter de indeterminación de *Un*. Combina cos substantivos discretos -discontinuos- permitindo que as dúas modalidades numéricas se correspondan con premultiplicación e postmultiplicación. Non se realiza en toda a súa amplitude -neutralízase, polo tanto- cos substantivos que non supoñen máis delimitación cá súa propia definición, como os abstractos ou de materia -continuos-, que neutralizan en singular. *Sinceridade*, *Luminosidade*, *Brancura*, *Leite*, *Arroz* ou *Tinta*, como tantos outros, non admiten o plural, xustamente porque non permiten que este realice o seu valor de contido, o de discreción. É desá maneira, baixo forma de discreción, como se realiza a pluraliade do número gramatical, e non contradín isto casos como *Viños*, *Madeiras*, *Alegrías*, *Esperanzas*, etc., pois todos estes substantivos están nalgún dos puntos que forman a liña que vai do continuo ó discontinuo. *Viños*, por exemplo, designa distintas clases de calidade ou de marca, ou ben as consumicións que desá materia se toman en tabernas e bares; tanto nun caso coma no outro ofrécese condicións suficientes

para a boa combinatoria coa modalidade de plural, pois as calidades ou marcas non deixan de ser unha delimitación precisa dentro de *Viño*, e a consideración das consumicións -suma de recipiente e contido líquido- leva a tratar con entidades plenamente concretas e discretizadas, igualmente ben delimitadas. Argumentos similares explican calquera outro uso discordante que se poida presentar, que á fin das contas corrobora o valor de multiplicidade como recto para a modalidade de plural.

Volvendo ós substantivos designadores de entes únicos, dos que se partiu na anterior disquisición, resalta a súa incapacidade para admitiren a multiplicación, así como tamén coa división, non porque carezan de delimitación, senón porque son intrinsecamente únicos, irrepetibles e, polo tanto, indescomponibles en entidades idénticas ben delimitadas e inmultiplicables nesas mesmas condicións, o que non impide que algúns representen a neutralización en plural, como *Paredes*, *Os Ancares*, *Ordos...*, case que sempre porque designan entidades compostas por outras entidades discretas; é o caso de *Os Ancares*, designador dunha cadea de montañas, ou *Paredes*, seguramente designador dun conxunto desas entidades cando se instituíu sustantivamente. Todos eles sen distinción, os substantivos designadores de entes únicos mostran unha clara aversión á combinación con *Un/Uns* polo mesmo motivo que a mostran os substantivos continuos. Tanto uns coma outros carecen da posibilidade de multiplicidade e de divisibilidade e, polo tanto, negan de raíz toda posible indeterminación na referenciación, posto que non dan lugar á pluralidade. Por iso mesmo é compatible con *Un* un substantivo continuo que se move na liña que leva ós discontinuos: *Uns viños*, *Un leite desnaturalizado*, *Unha esperanza remota*, nos dous últimos exemplos pola presenza de modificador, capaz tamén de producir estes cambios¹⁵.

Do anterior deducimos que, para ser expresada por *Un*, a indeterminación debe de enmarcarse nunha situación discursiva na que o referido se presente como formante dun conxunto experiencial no que figuren outras entidades da súa mesma natureza. En caso contrario non ten sentido nin cae dentro do gramaticalmente aceptable o uso de *Un*. É necesario, pois, que se presupoña o valor de multiplicidade asociado á clase ou conxunto de referencia potencial correspondente á frase da que forma parte *Un*.

¹⁵ A discriminación que representa o modificador leva a supoñer-la existencia de máis variedades e finalmente a introduci-lo valor de pluralidade que esixe o uso de *Un* nun enunciado.

3. ¿É distintivo o valor de existencia? As relacións con *Algún*

Do dito anteriormente á afirmación de que *Un* implica a existencia dalgunha entidade no conxunto parece haber escasa distancia, o que non pasou desapercibido para M. Wilmet na súa análise do *Un* do francés:

«Présupposant un ensemble X non vide, l'article UN -"générique" ou "monérique", peu importe en la circonstance- ne saurait poser simultanément l'absence de tout élément (ou, ce qui revient presque au même, réaffirmer sans motif péremptoire l'existence d'un élément): ??UNE licorne (n')existe (pas) ou ??UNE femme qui épousera Joseph (n')est (pas) née. Mais on accepte: UNE licorne ... (ça) (n')existe (pas) (détachement du thème et reprise facultative sous forme de pronom), UNE licorne rouge n'existe pas (la contestation du sous-ensemble ne remet pas l'ensemble en cause...).»¹⁶

e tampouco a R. Martín:

«... l'article *un* présuppose un ensemble d'objets qui ne peut pas être vide. D'où l'impossibilité du type *une licorne n'existe pas (mais *La licorne n'existe pas*).»¹⁷

Non obstante, tres anos máis tarde o propio M. Wilmet mostra as súas reservas a esta posibilidade:

«L'exemple suivant: *Une fourmie de dix-huit mètres avec un chapeau sur la tête, ça n'existe pas* (R. Desnos), invite à reconsidérer cette proposition.»¹⁸

o fío desta suspensión chégase a outro dos puntos clave da semántica pronominal, a un lugar de encontro de diferentes formas que parece representa-la mestura total e impedi-la perfecta separación de valores. Entre *Un* e *Algún*, pois é nestes pronomes nos que centrámo-lo interese, debe de haber algunha diferenza, e de non se-la que deriva da atención por parte de *Algún* e da desatención por parte de *Un* ó valor de existencia todo parece indicar que ámbolos elementos gardan unha oposición incompleta e en calquera caso disimétrica, na que tan só se opoñerían as formas da modalidade de singular pola non singularidade expresa de *Algún*¹⁹. Deixando á parte os valores non

¹⁶ "Les déterminants du nom en français. Essai de synthèse", en *Langue française*, LVII, 1983, p. 26.

¹⁷ "De la double extensité du partitif", en *Langue française*, LVII, 1983, p. 152.

¹⁸ M. Wilmet: *La détermination nominale*. Paris: Presses Universitaires de France, 1986, p. 82. É a proposición anterior de R. Martín.

¹⁹ Para algúns estudosos, tal é o caso de M.A. Álvarez Martínez, *Un e Algún* son plenamente equivalentes: «Lo que ocorre es que las unidades son equivalentes en su totalidad (caso de *un-algún*)». *Op. cit.*, p. 34.

rectos, entre os que non se pode buscar fundamento para unha oposición sistemática, convén buscar contextos de integración con cabida para un e outro que evidencien as diferencias entre eles; e para iso nada mellor que o contexto predicativo, aquel onde empezan a cobrar sentido os valores de verdade. Convertidos en predicados dunha oración que á súa vez é resposta a unha interrogación oracional de existencia, como (10), os pronomes en xeral e *Un* e *Algún* en particular mostran a presenza ou ausencia de ligazón co concepto de existencia:

(10) *¿Hai homes?*

Entre as posibles respostas a (10) son dignas de consideración para o interese do que aquí se fai as reflectidas en (11), (12) e (13):

- (11) a. *Hai*
 b. *Hai homes*
 c. *Si*
 d. *Hai tal*
 e. *Hai algún*
 f. *Hai algúns*
 g. *Hai un (home)*
 h. *Hai uns (homes)*
 i. *Hai moitos*
- (12) a. *Non hai*
 b. *Non*
 c. *Non hai ningún*
 d. *Non hai un*
- (13) a. **Hai os homes*
 b. **Hai tódolos homes*

Tanto *Un* coma *Algún* son compatibles co valor de existencia, o mesmo ca outros moitos pronomes *-Poucos, Moitos, Demasiados, Tres, Catro...-*, o que non quere dicir que sexan eles os indicadores deste contido, que neste caso é con toda certeza o verbo existencial *Hai*. *Ningún* e o propio *Un* -este nun dos seus valores non rectos- son compatibles co valor de inexistencia, que neste punto non interesa estudar con máis detemento, como tampouco a aparente incompatibilidade do artigo e do cuantificador *Todo* co valor de existencia. Pero a compatibilidade non impide que se un elemento ten un valor determinado, o manteña nesa atmósfera -de existencia-. Así, mentres *Hai, Si, Hai homes* e *Hai algún* coinciden en indicaren existencia sen máis, *Hai algúns* e *Hai uns homes* indican ademais pluralidade e *Hai un* unicidade.

Non abundan aínda os resultados deste test para determinar con certeza a relación que gardan *Un* e *Algún* co concepto de existencia. Nun segundo estadio convértese a oración de (11) en interrogativa e compróbase se admite a ampliación *Non, pero hai*, designadora da

existencia ou confirmadora en caso de que coubesen dúbidas sobre ela. As correspondencias de (11a,b,c,d,e) non admiten a ampliación unha vez negado o expresado nelas, debido a que posúen o trazo de existencia. Para (11 d,e,f) ofrécense dúas posibilidades, segundo se interprete como posto en cuestión o trazo de existencia ou outro que posúan. (11d) admite tanto a ampliación inicial como a negativa á mesma:

- (14) - *¿Hai algúns homes?*
 - *Non, pero hai* (lectura de pluralidade)²⁰
 - **Non, pero hai* (lectura de existencia)

(11f) admite o mesmo tipo de ampliación:

- (15) - *¿Hai uns homes?*
 - *Non, pero hai* (lectura de pluralidade)²⁰
 - **Non, pero hai* (lectura de existencia)

(11e) está en idéntica situación:

- (16) - *¿Hai un home?*
 - *Non, pero hai* (lectura de non pluralidade)²¹
 - **Non, pero hai* (lectura de existencia)

Aínda que as dúas lecturas son posibles en (14)-(16), hai tendencia a interpretar (14) e (15) preferentemente de forma existencial e (16) de forma uniditaria, posiblemente por causas que se aproximan, se é que non coinciden, ó que na psicoloxía, na lóxica e na filosofía analítica se coñece como efecto atmósfera.

Seguirase a súa pista incluíndo nos seus afectados os exemplos de (11), os cales servirán como referencia contrastiva no establecemento de preferencias de lectura ou interpretación de *Uns e Algúns*. A formulación de existencia preferente -a pura, desprovista doutros valores, loxicamente- fai de *Algúns* o último elemento antes da liña de ruptura, que representa o límite entre o aceptable e o non aceptable:

- (17) a. *¿Hai?*
 b. *¿Hai homes?*
 c. *¿Hai algún?*
 d. *¿Hai algúns?*
 e. *¿Hai un home?*
 f. *¿Hai uns homes?*

Algo similar é o que ocorre cando ante un estado de cousas no que é patente a existencia de certa entidade alguén non a percibe e fai preguntas que non terían sentido se aquel se percatase da existencia e que, polo tanto, suscitan un comentario de sorpresa por parte de quen

²⁰ Sobreenténdese que é un.

²¹ Sobreenténdese que hai máis dun.

percibe a existencia. A liña de ruptura establécese no mesmo espacio que no caso anterior:

- (18) a. *Estao vendo e pregunta se hai*
b. *Estao vendo e pregunta se hai homes*
c. *Estao vendo e pregunta se hai algún*
d. *Estao vendo e pregunta se hai algúns*
e. *Estao vendo e pregunta se hai un*
f. *Estao vendo e pregunta se hai uns homes*

Unha aclaración é necesaria, con todo, para este grupo de exemplos. (18d) podería quedar por baixo da liña de interrupción, por ser válida no seu caso a interpretación de pluralidade, razoable como pregunta ante a evidencia de existencia de varias entidades neste caso. Unicamente *Uns* queda por baixo da liña de interrupción:

- (19) a. *Estaos vendo e pregunta se hai*
b. *Estaos vendo e pregunta se hai homes*
c. *Estaos vendo e pregunta se hai algún*
d. *Estaos vendo e pregunta se hai algúns*
e. *Estaos vendo e pregunta se hai un*
f. *Estaos vendo e pregunta se hai uns homes*

Un recibe aquí unha interpretación de existencia -polo menos un- e tamén unidaria, calquera delas motivadora do comentario de sorpresa, polo que non se pode tomar en serio esta serie como probatoria do seu valor. Parece claro, sen embargo, que para que sexa factible unha interpretación inequivocamente existencial de *Un* é necesario que se vexa incluído en atmósfera de pluralidade, na que, por outra parte, é fácil que se solapen -e de feito así sucede habitualmente- os valores de existencia e de unicidade. En atmósfera de singular téndese a interpretar como unidario, polo que non se pode afirmar que teña como valor inherente o de existencia, como pretendía M. Wilmet e pretende R. Martin. *Uns* é forma que en ningún caso se acomoda ás condicións que caracterizan a existencia, polo que non resulta pertinente a súa consideración. Sempre recibe unha lectura de pluralidade indeterminada, que é compatible, certamente, coa existencia, pero que non é capaz de sostela en por si en caso ningún. Mesmo retomando o exemplo (11f) é visible que, ademais de ser pouco habitual a interpretación existencial, é raro escoita-la formulación da pregunta -¿Hai uns homes?- con intención de pescuda de existencia. Máis ben faise esta para inquerir sobre un grupo numericamente indeterminado, coñecido do emisor e descoñecido -ou supostamente descoñecido- do receptor, ben determinados referencialmente desde a perspectiva de emisor, polo tanto. Con estas premisas, que levan preto da determinación absoluta, compréndese que *Uns* sexa o elemento máis distante da noción de existencia entre os considerados.

Un novo test demostra que, efectivamente, a liña de ruptura do valor de existencia ten por riba *Algúns* e por baixo *Un*. Supóñase un estado de cousas no que os actores dunha compañía de teatro, reunidos no escenario co pano baixado, unha hora antes de que comece a función, pregúntanlle ó encargado de subir e baixa-lo pano, que está mirando por unha abertura o patio de butacas... 'se hai público':

- (20)
- ¿Hai?
 - ¿Hai espectadores?
 - ¿Hai algún espectador?
 - ¿Hai algúns espectadores?
 - ¿Hai un espectador?
 - ¿Hai uns espectadores?

Sobran comentarios sobre esta serie, coincidente con (17) e (18) na ubicación da liña de interrupción. Non se debe de deixar pasar por alto a diferenza existente entre *Algún* e *Algúns* no seu rol de indicadores de existencia, motivado pola incidencia que sobre eles ten o número gramatical, que é o mesmo factor que posibilita que en contadas ocasións sexa, se non preferente, si polo menos aceptable a interpretación de existencia de *Un*.

4. A semántica das series *Un... Outro*: a complementariedade

Sen perde-lo seu papel de marca frástica de indeterminación referencial -non coextensividade en terminoloxía de M.L. Rivero²²- pode *Un* formar parte das series ou correlacións de complementariedade das que forma parte *Outro*. Poden ser estas de carácter numérico determinado:

(21) *Dos dous soldos que había na casa un perdeuse e o outro dilapidouse en dous días.*

(22) *Despois de traére-la caixa dos bolígrafos posme uns enriba da mesa do escritorio, outros no peto da miña chaqueta, outros na carteira da pequena e os outros no caixón do armario.*

ou indeterminado:

(23) *O pai non dá creto ó que ve. Un fillo chora e outro ri.*

(24) *Uns din que debíamos de ir á festa; outros din que non; outros, que antes de nada tiñamos que chamar por teléfono; outros, que hai que esperar pola invitación... En fin, que non sei que se pode facer.*

²² "Referencia y especificidad", en *Estudios de gramática generativa del español*. Madrid: Cátedra, 1977, pp. 123-161.

sempre, claro está, referido -o carácter numérico- ás partes que representan as frases das que forman parte *Un... Outro...*, integrantes do conxunto-base sobre o que se efectúa a partilla. A boa formación das series esixe que as diferentes frases sexan coincidentes no contido intensional, o cal define o conxunto-base. Como se ve en (25) e (26), calquera diferenza de orde intensional no contido entre as frases rompe ou, mellor, impide que se formen correlacións:

(25) * *Chegaron os mariñeiros a bordo. Uns de Malpica viñeron no autobús; outros de Niñóns viñeron a andar e os outros de Barizo viñeron nun motocarro.*

(26) * *Uns dos cans sacrificados eran de raza loba; outras das gatas eran siamesas e os outros eran comúns.*

Sobreenténdese que as series están fundadas no principio de complementariedade, sobradamente coñecido polo uso que deles fai a teoría de conxuntos e outras disciplinas directamente relacionadas coa lóxica simbólica. Hai que aclarar que a agramaticalidade ou a incapacidade dos enunciados (25) e (26) para representaren o contido de series de complementariedade responde a criterios graduais e marcan as restricións de combinatoria poñendo en xogo tódolos elementos capaces de expresar na frase valores de intensión, como se pode ver na diferenza de aceptabilidade entre (27) e (28), debida probablemente ó carácter non restrictivo e restrictivo, respectivamente, das oracións de nexos relativos incluídas:

(27) *Xa reunín o equipo de básquet. Un, que vén do Breogán, promete moito; outro, que saíu da canteira, está en progresión ascendente; outro, que non sei ben de onde vén, mide máis de 2'10; outro, que responde ó nome de Sesó, pivota como ninguén e o outro, procedente da NBA, vai se-lo revulsivo que o equipo non tivo durante as dúas últimas tempadas.*

(28) * *Un dos meus curmáns que viñera no ano 80 accedeu sen problemas á herdanza dos meus avós; o outro que participara na ruptura democrática foi incompreensiblemente descartado.*

Se o carácter destas series deixa de se-lo de complementariedade exhaustiva, como sucede en (29), nada impide que se realice calquera dos dous tipos de oracións de nexos relativos:

(29) *Convocaron ós sindicatos. Un que en tempos fora vertical puxo reticencias á convocatoria; outro, que mantiña a algúns compoñentes na clandestinidade, aproveitou para aclarar puntos altamente ideoloxizados.*

Mesmo parece adecuado defender para este tipo de modificadores a natureza única, ben a non restrictiva, ben a restrictiva -non entraremos neste debate-, xa que o cambio na expresión non produce cambio de contido ningún:

(30) *Convocaron ós sindicatos. Un, que en tempos fora vertical, puxo reticencias á convocatoria; outro que mantiña a algúns compoñentes na clandestinidade, aproveitou para aclarar puntos altamente ideoloxizados.*

Non obstante, procede reconsiderar canto se leva dito á luz dunha concepción ou dun cambio no lugar que o principio de complementariedade xoga na construción destas series, así como tamén á luz da consideración do principio de exhaustividade.

Poderíase deducir da lectura dos parágrafos anteriores que entre as series nas que intervéñ *Outro* existen algunhas que se caracterizan pola complementariedade e outras que non participan de tal trazo. Probarase a continuación que toda serie na que intervéñ *Outro* participa do trazo mencionado. Para iso estableceremos unha definición de complementariedade. Na lóxica simbólica e na teoría de conxuntos restrínxese o uso do termo para referirse a series de dous membros, os cales se definen por seren o non-outro ou por non seren o outro. É suficiente ese trazo para defini-los dous membros polas reducidas dimensións ontolóxicas que como marco referencial ofrece un conxunto binario. Con este criterio de definición unicamente serían autenticamente complementarias as series de dous membros, que no caso de ser *Un* o primeiro veríanse reducidas a dúas nas súas posibilidades polo que ó galego se refire: *Un ... outro* e *Un ... o outro*. Sen embargo, estas series están directamente relacionadas coas que deste modo non serían de complementariedade no referente ó seu comportamento gramatical, demostrando así que forman un único sistema de definición. O plano do contido dá unha imaxe igualmente unitaria destes dous tipos de series, ligadas todas elas pola posesión do trazo [+ Alteridade]. Predica este a existencia de entidades ademais da que é nese momento perspectivizadora. Que sexa *Outro* o soporte do trazo demostra que se trata dun grupo unitario, pois é el o único elemento común a tódalas series -as de *Un* e as outras²³-. Un lixeiro cambio na noción de complementariedade fará dela o elemento de cohesión que definirá exactamente calquera das series. Se se fai que en lugar de ser exclusivamente binaria a partición pase a ser >2 aria, terase que se mantén o principio de definición das partes como non-outros -coa potenciación que supón diferenciarse de varias subentidades en lugar dunha soa- e que segue sendo válido o principio de alteridade. Que sexa unha serie de dous, de tres ou de n elementos non impide a posi-

²³ *O primeiro ... o outro, Aquel ... o outro, etc.*

bilidade de acollérense estas, sexan cantas sexan, ás mesmas posibilidades dos grupos binarios²⁴.

Ademais da complementariedade e da alteridade, outro trazo destaca na configuración das secuencias obxecto de estudo. Trátase da exhaustividade. Segundo este, dada unha serie, esta pode ser expresamente exhaustiva na enumeración das partes dun conxunto, non expresamente exhaustiva e expresamente non exhaustiva. Sempre son elementos cotextuais ou contextuais os que determinan a segunda e a terceira modalidade. En (31) indícao a oración anterior no enunciado á formulación da serie:

(31) *Eramos dez ladróns. Un levou as alfaías; outro os estupefacientes que atopamos no aseco da casa.*

En (32) é o entorno de coñecemento histórico o que fai a serie expresamente non exhaustiva:

(32) *Un fillo de Xoán Carlos de Borbón saíu polifacético pola súa formación; outro fíxose profesor.*

A modalidade expresamente exhaustiva utiliza recursos sintácticos para expresarse. Cando a serie é deste tipo o seu último elemento *Outro* é inmediatamente precedido polo artigo *O* ou pola conxunción copulativa *E + O* ou por un satélite terminativo, como *Finalmente*, *Por último...*:

(33) *Pedíronme copia dos meus traballos. Un era ilexible; outro tiñao prestado; outro non merecía a pena, outro estaba inconcluso e o outro non sabía que fora del.*

Os factores textuais e contextuais son neste caso redundantes e innecesarios para a interpretación de exhaustividade da serie.

Hai feitos de orde sintáctica que confirman a diferenza entre series expresamente exhaustivas e series non expresamente exhaustivas. Nos casos nos que na frase se integra un modificador de carácter oracional relativo, este pode marca-la súa nexución con ou sen pausa entoativa en calquera dos tramos da serie que non sexa o último, con independencia da resposta que dea á exhaustividade:

- (34) a. *Chamei a ámbolos dous amigos que teño na cidade vella. Un que me coñecera en Zalaeta alegrouse moito; o outro marchara de viaxe ás Antillas holandesas.*
b. *Chamei a ámbolos dous amigos que teño na cidade vella. Un, que me coñecera en Zalaeta, alegrouse moito; o outro marchara de viaxe ás Antillas holandesas.*

²⁴ Unha lingua como o latín establece diferenza entre complementariedade de dous ou de non necesariamente dous elementos mediante *Alter/Alius*.

- (35) a. *Chamáronme por teléfono varios amigos. Un que coñecera en Zalaeta facíao para felicitar-me; outro, que ó primeiro non recoñecín, quería que casase coa súa irmá; outro invitou-me a unha conferencia que o seu fillo ía dar na asociación Alexandre Bóveda.*
- b. *Chamáronme por teléfono varios amigos. Un, que coñecera en Zalaeta, facíao para felicitar-me; outro, que ó primeiro non recoñecín, quería que casase coa súa irmá; outro invitou-me a unha conferencia que o seu fillo ía dar na asociación Alexandre Bóveda.*

A similitude na expresión destas series correspóndese un distanciamento neto no plano do contido. Mentres nas series non expresamente exhaustivas é posible interpreta-las oracións de nexo relativo de forma restrictiva ou non restrictiva -sen pausa e con pausa, respectivamente-, nas series expresamente exhaustivas unicamente é válida a interpretación non restrictiva²⁵. Pero non se limitan a estas as diferencias entre series exhaustivas e non exhaustivas. O último tramo, que non se tivo en conta máis atrás, observa unha notable diferenza na expresión das relativas integradas como Modificador. Nas series non expresamente exhaustivas pódense nexuar con ou sen pausa; nas exhaustivas tan só é válida a nexuación con pausa:

- (36) **Mencionaron ós meus dous fillos. A un que ten 14 anos felicítárono polo brillante papel que representa na obra de teatro do colexio; (*)ó outro que ten 17 díxéronlle que non debía de tordear con tantas rapazas.*
- (37) a. *Vendín bastantes libros. Un era de filosofía; a outro, que estaba escondido debaixo dun dicionario de árabe, tireille pouco partido pero quedei contento de sacalo de diante; outro que era de Foucault levouno Xenerosa.*
- b. *Vendín bastantes libros. Un era de filosofía; a outro, que estaba escondido debaixo dun dicionario de árabe, tireille pouco partido pero quedei contento de sacalo de diante; outro, que era de Foucault, levouno Xenerosa.*

indicativa da imposibilidade de interpretación para as series exhaustivas que non sexa a non restrictiva e da posibilidade de ambas para as non exhaustivas.

5. Bibliografía

Alarcos Llorach, E.: "El artículo en español", en *Estudios de gramática funcional del español*. Madrid: Gredos, 1980³, pp. 223-234.

²⁵ Non podemos deixar de poñer de manifesto o cuestionamento que se hai que facer da oposición restrictivo/non restrictivo nas oracións de nexo relativo. Valémonos dela por apego á liña da tradición.

- : "Los pronombres personales", en *Estudios de gramática funcional del español*. Madrid: Gredos, 1980³, pp. 200-212.
- : "Un, el número y los indefinidos", en *Estudios de gramática funcional del español*. Madrid: Gredos, 1980³, pp. 275-286.
- Alcina, J.-Blecuca, J.M.: *Gramática española*. Barcelona: Ariel, 1975.
- Alonso, A.: "Estilística y gramática del artículo en español", en *Estudios lingüísticos. Temas españoles*. Madrid: Gredos, 1982³, pp. 125-160.
- Álvarez Martínez, M.A.: *El artículo como entidad funcional en el español de hoy*. Madrid: Gredos, 1986.
- : *El pronombre I. Personales, Artículo, Demostrativo, Posesivos*. Madrid: Arco/Libros, 1989.
- Álvarez, R.-Regueira, X.L.-Monteagudo, H.: *Gramática galega*. Vigo: Galaxia, 1986
- Galmiche, M.: "Quantificateurs et référence", en *Langages*, XLVIII, 1977, pp. 3-49.
- Hermida, C.: "Contribución ó estudio do artigo. A súa función", en *Verba*, XVI, 1989, pp. 117-134.
- Lancelot, CL.-Arnould, A.: *Gramática general y razonada de Port-Royal*. Traducción de Ramón Morillo-Velarde Pérez. Madrid: Sociedad General de Librería, 1980.
- Lapesa, R.: "Un, una como artículo indefinido en español", en *Dos estudios sobre la actualización del sustantivo en español*. Madrid, 1975.
- Lázaro Carreter, F.: "El problema del artículo en español", en *Estudios de lingüística*. Barcelona: Editorial Crítica, 1981², pp. 27-59.
- Manoliu, M.: "Le pronom indéfini dans le daco-roumain contemporain standard", en *Revue Roumaine de Linguistique*, V, 1966, pp. 441-468.
- Martin, R.: "De la double extensité du partitif", en *Langue française*, LVII, 1983, pp. 34-42.
- Rivero, M.L.: "Referencia y especificidad", en *Estudios de gramática generativa del español*. Madrid: Cátedra, 1977, pp. 123-161.
- Vater, H.: "Déterminants et quantificateurs", en J. David-G. Kleiber (eds.): *Déterminants: syntaxe et sémantique*. Paris: Klincksieck, 1986, pp. 283-298.
- Wilmet, M.: "Les déterminants du nom en français. Essai de synthèse", en *Langue française*, LVII, 1983, pp. 15-33.
- : *La détermination nominale*. Paris: Presses Universitaires de France, 1986.